

GORILOVICS TIVADAR

HANKISS JÁNOS (1893–1959) PROFESSZOR,
TUDOMÁNSZERVEZŐ ÉS -NÉPSZERŰSÍTŐ

PROFESSOR JÁNOS HANKISS (1893–1959), ORGANIZER AND POPULARIZER OF SCHOLARSHIP. The lecture from which the written essay has evolved, memorializes János Hankiss, the internationally reputed Professor of French of the University of Debrecen by recalling the most significant stages and achievements of his professional teaching and research career, also including his attainments in the organization of scholarship. He started his academic career at the University of Debrecen in 1920. In the distinguished community of his peers who taught at our university between the two world wars, János Hankiss undoubtedly belonged to the top professionals. If a university's academic rank is determined not only by its local or national prestige but also by its international recognition and appreciation, then in this latter frame of reference it was perhaps Professor Hankiss who did most to put Debrecen on the map for Europe and beyond. Indeed, he would share his knowledge not only within the confines of the University: he was a popularizer of scholarship and of the literary culture who was ready to move beyond the narrow limits of his immediate professional field and to address a larger audience. Besides, his name is also associated with the still extant quarterly periodical Debreceni Szemle [Debrecen Review] and Debrecen University's International Summer School.

Múlt és emlékezés szorosan összetartozó dolgok. A múlt ugyanis csak az emlékezetben létezik, s csak az a múlt létezik, amelyre emlékezünk. Ugyanakkor nem mindegy, hogy mire, nem mindegy, hogy mikor, s nem mindegy, hogy hogyan emlékezünk. Az emlékezés bizony nem egyszer többet árul el alanyáról, mint tárgyaról, többet az őt előhívó jelenről, mint a múlttól. Igaza lehetett a 19. század éles szemű kritikusának, a francia Sainte-Beuve-nek, amikor az utókort sietve csomagoló utazóhoz hasonlította. Az utókor sokszor rászolgált erre a jellemzésre. Még jó, ha csak annyiban marasztalható el, mert siet, mert felületes, mert feledékeny, mert sokszor még méltató, sőt magasztaló szavaiban sincs sok köszönet, s nem abban a szándékos, rosszhiszemű, elfogult és igazságtalan hamisításban, melyre oly sok példát adott az elmúlt évszázad, s ad az új évezred első évtizede is. Ezek mellett – mint tudjuk – az elmúlt évtizedek különleges eszköztárában jelentős helyet foglal el az elhallgatás is.

Az emlékezés az utókornak nemcsak kötelessége, hanem a szüntelen történelmi változások, az egymást követő nemzedékek feleselő párbeszéde okán meg-megújuló próbatétele, egy fajta vizsgája is, amelyen természetesen meg is lehet bukni. Még szerencse, hogy a megtévedt az elfogult, az igazságtalan utókorral szemben mindig ott áll vagy legalábbis ott állhat a tévedéseket helyrehozó, az előítéleteket leküzdő, egyszóval igazságosztó utókor, pontosabban az a feltételezés, hit vagy meggyőződés, hogy az előbb említett másikkal szemben létezik egy olyan utókor is. Ez utóbbi képes a tegnapi eluta-

sított vagy nem méltányolt értékek megértésére és elismerésére, s készen áll – ha a körülmények úgy hozzák – a múlt iránti közöny, az önkéntelen vagy szervezett feledékenység ködeinek oszlatására.

Erre a feltételezésre, hitre vagy meggyőződésre, erre a (pascali értelemben vett) „fogadásra” leginkább a szellem embereinek van szükségük, legalábbis közülük azoknak, akiknek, mint József Attila írta valahol, „örökkévaló dolgok közt muszáj ögyelegniök”, akik életüket a maradandó értékteremtés idealista rögeszméjének rendelik alá. Ez ad nekik erőt hivatásuk betöltésére, s ha szembekerülnek a körülmények hatalmával, ami bizony gyakran előfordul, az ütközések, a sérelmek, az áldozatvállalások elviselésére. Más kérdés, hogy a szellem ezen emberei személy szerint a jóvátételt nem föltétlenül élik meg. Nem élik meg azt a jóvátételt, amely egyébként már nem nekik fontos igazán, hanem sokkal inkább az ügynek, melyért munkálkodtak, illetve magának az utókorának, melynek a történelem ítélszéke előtt kell színt vallania ezekben a kérdésekben.

Nem Hankiss Jánosnak,¹ nem a múltnak van szüksége ránk, nekünk van szükségünk Hankiss Jánosra meg arra a múltra, melynek alakításából és történetéből egész tevékenységével és java életművével oly hathatósan vette ki a részét.

Hankiss János életműve hatalmas, amint azt az egyetemi könyvtár kitűnő bibliográfiai sorozatában a professzor munkásságát bemutató Szénássyné Ludányi Valéria szerkesztette közel hétszáz tételes bibliográfia mutatja.² De nemcsak az életmű imponáló terjedelme, hanem kivételes változatossága is lenyűgöző.³ Megfér benne egymás mellett, elsősorban a 18. századtól kezdődően, a francia és a magyar irodalom kutatása, illetve – a húszas években megújuló francia komparatiztika szellemében – a francia-magyar irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatok vizsgálata, de a két világháború között oly sok vitát kiváltó nemzetkép problematikáé is. Ez képezi az „*oeuvre*” egyik, – ha úgy tetszik – szigorúbb értelemben vett tudományos oldalát, számos mikrofilológiai nyomozással, rendszeres szakkritikai tevékenységgel, s egy kezdetről fogya érvényesülő, erőteljes irodalomelméleti érdeklődéssel, amihez még bizvást hozzávehetjük a tudomány-

¹ Életére többek között vö. *János Hankiss*, *Revue de Littérature Comparée*, (1959), 299; Andre LORANT, *Jean Hankiss*, *Yearbook of Comparative and General Literature*, 9(1960), 67–70; KOVÁCS Máté, *Hankiss János 1893–1959*, A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium értesítője, (1972–1973), 100–104; GORILOVICs Tivadár, *Hankiss János, 1893–1959*, *Határ*, (1992/4–5), 73–81; KOROMPAI Gáborné, *Hankiss János = Hajdú-Bihar Megyei Pedagógus arcképcsarnok*, Debrecen, 2004, 86–89.

² *Hankiss János (1893–1959) – Személyi bibliográfia*, szerk. SZÉNÁSSYNE LUDÁNYI Valéria (A debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága, 6.), Debrecen, 1987.

³ Életművét kritikailag fölméri, történeti szempontok szerint értékeli az alábbi kötet: *Hankiss János redivivus: Hankiss János tudományos Ülésszak 1993. szeptember 17–18.*, szerk. GORILOVICs Tivadár, Debrecen, 1995. Tudományos munkásságáról vö. még VARGA Zoltán, *A Debreceni Tudományegyetem története: 1914–1944*, Debrecen, 1967, I., 230–237.

szervezésről 1928-ban, a tudományos együttműködésről 1934-ben közreadott, máig időszerű dolgozatokat.⁴

A másik oldalon föltűnik a szűkebb szakma köréből kilépni szándékozó, a szélesebb közönséghez is szólni és eljutni akaró tudomány- és irodalomnépszerűsítő, aki a város hathatós támogatásával 1927-ben megindított „*egyetemesen tudományos*” (értsd: szellemtudományi és természettudományi) Debreceni Szemle első számában szerkesztői programját abban határozta meg, hogy mindenekelőtt „*közönséget akar nevelni*”. Hankiss az ugyancsak 1927-ben, az ő részvételével is alapított s kitűnő szervező munkája révén a harmincas években oly virágzó Nyári Egyetem⁵ magasabb hivatását abban látta – gondolom, nem egy finnyásabb kollégájának nagy megütközésére –, hogy „*itt a tudomány fejlesztésének új műfaja alakul ki, mert a Nyári Egyetem közönsége nem hasonlít semmi más közönséghez (szélesebb és mégsem kevésbé mély, hiszen tele van komoly szakemberekkel), mert a Nyári Egyetem előadó asztala nemzetközi fórum [...], s mert az előadók ebben a helyzetben érzik, hogy legtitkosabb problémáikat a kerékvágásból kiköppenő elgondolásait itt olyan közönségen próbálhatják ki, amely éppoly figyelmes, mint amilyen türelmes, amely már megszokta a nagy kezdeményezések ritka élvezetét.*”⁶

De Hankiss János népművelőnek is vallotta magát, akinek ez egyszerre volt küldetés, illetve mint tudósnak nélkülözhetetlen tapasztalat. Ahogyan szegedi kollégájának, a nyitott szellemű Zolnai Bélának írta:⁷ „[a népművelés] *nagyon régi szerelmem és hihetetlenül frissítő és kontrolláló néhány napot havonta egyszerű közönséggel tölteni: sok hermetikus elvonatkozástól, öncsalástól riasztja vissza a kutatót és különösen az elméleti embert.*” Ezért vállalta 1939-ben a Magyar Lélek szerkesztését. És azért – ahogy ma mondanánk –, mert fölismerte a tömegkommunikációs eszközökben rejlő új lehetőségeket tartott oly szívesen rádióelőadásokat, s nemcsak itthon, Franciaországban is.

1943-ban még irodalmi-kritikai folyóirat (a Forrás) vezetésére is futotta erejéből és becsvágyából. Aki ezen folyóiratnak ma végig lapozza a tartalomjegyzékét, ámulva látja, hogy néhány hivatalos nagyság és a kor befutott szerzői, mint Herczeg Ferenc vagy a szerkesztő szívének oly kedves Tormay Cecil mellett, ki mindenki szólalt itt meg minden hivatalosságtól messze eső szellemi és ízlésvilágok képviselőiben, Szabó Lőrincőtől és Németh Lászlótól Márai Sándorig és Hamvas Béláig, Mándy Ivántól és Weöres Sándortól Gulyás Pálig és Berda Józsefig.⁸

⁴ „Nemcsak tudós kell – olvasható e dolgozatok egyikében (Debreceni Szemle, [1928/5], 255) – *hanem »tudományos élet«, »tudományos világ«, azaz tudósok természetes szövetezése, tudományos organizáció. A zseni ám dolgozóké egyedül, művész módjára; de a tudósok többsége éppúgy csak szervezetben érhet el a korhoz méltó eredményeket, mint ahogy manapság minden más, nem-művészeti jellegű produkció együttműködés és munkafelosztás révén jön létre.*”

⁵ NÉMEDI Lajos, *Hankiss János és a Debreceni Nyári Egyetem* = Hankiss János redivivus..., *i. m.*, 24–26.

⁶ Aláírás nélkül megjelent cikk: *A Nyári Egyetem tíz éve*, Debreceni Szemle, (1937/1), 82.

⁷ 1938. nov. 29. (MTAK Ms 4124/31)

⁸ DOBOS István, *A Forrás* = Hankiss János redivivus..., *i. m.*, 60–64.

S akkor még nem szóltunk Hankiss Jánosnak a magyar irodalom külföldi, mindekelőtt francia nyelvű megismertetése terén végzett, nem éppen hálás munkájáról, az 1930-ban Juhász Gézával közösen megjelentetett, sok vihart kavart magyar irodalmi körképről (*Panorama de la littérature hongroise contemporaine*), az 1936-ban és 1938-ban megjelent magyar költői, illetve prózai antológiáról, s az 1944-ben a korrektúra-példányig eljutott drámai antológiáról, melyeknek egyszerre volt a kiadóval tárgyaló, a közreműködőket toborzó-szervező társszerkesztője és részben fordítója.

De nem szóltunk egyéb fordítói munkásságáról sem, amely ugyan nem mondható sem nagyon rendszeresnek, sem nagyon jelentősnek, de még ez is szolgál meglepetésekkel. Hiszen Ádám Jenő *A dal mesterei* című munkája számára az ötvenes évek második felében egy sor dalszöveget fordított le németből, angolból, franciából, sőt oroszról. S már nem is csodálkozunk azon, hogy könyvet írt Liszt Ferencről, az íróról (1941), illetve két vaskos kötetben közreadta a nagy muzsikus válogatott írásait (1959), népszerű összefoglalást jelentetett meg az operáról és az opera fejlődéstörténetéről (mindezt ugyancsak az ötvenes évek második felében), s mellesleg megalapította egyetemi könyvtárunkban a zeneműtárat.

Lehetne ugyan még folytatni, földidézve, amiről eddig még nem tettünk említést: a tanári és tudományos-szervező tevékenységet, az ezzel összefüggő utazásokat és kongresszusokat, a megannyi hazai és külföldi előadást, az újságírásba tett kiruccanásokat, a kultúr-diplomáciai küldetéseket⁹ vagy a háború után oly sokszor fölhánytorgatott államtitkárságot a Kállay-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztériumában, 1943 áprilisától 1944. március 19-ig, vagyis a német megszállásig.

De talán álljunk meg egy pillanatra, s kérdezzük meg: hogyan csinálta, mikor volt Hankiss Jánosnak minderre ideje? Egyik hajdani kedves tanítványa, egy szeretetteljesen tréfálgató leveleiben azt írta neki egyszer: „[...] *olvasgatni szoktam – franciául is –, persze nem abban a tempóban, ahogy Professzor Úr, mert emlékszem, Professzor Úr néha álltó helyében elolvasott egy könyvet.*”¹⁰ Hát igen ez sem egy utolsó képesség, de ebből még nem születik életmű. A valóságban e mögött a mindenképpen tiszteletreméltó teljesítmény mögött egy élet szakadatlan és kitartó erőfeszítése állt, a munkának az a 19. századból örökölt, ha úgy tetszik protestáns etikája, amelyet egyfelől a rátermettségével, megbízhatóságával és lelkiismeretességével pénzügyi főtanácsosi rangig, végül pedig a fővám-igazgatói tisztig emelkedett apjától tanulhatott, másfelől viszont a körülmények nyomása alatt sajátított el már diákkorában, mint olyan, a vagyontalan középosztályhoz tartozó fiatalember, akinek egyetlen tőkéje a szorgalommal párosult tehetsége, s akinek mindenért saját magának kell megküzdenie.

⁹ SZÉPE György, *Hankiss János, a diplomata professzor* = Hankiss János redivivus..., *i. m.*, 27–40.

¹⁰ Ahol nincs forrásmegjelölés, ott az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában, tizenegy nagy méretű csomagban elhelyezett, még rendezetlen hagyatékban található dokumentumról van szó.

Az egyetemi évek 1911-től az 1915. márciusi szakvizsgáig olyannyira a munkának voltak alárendelve, hogy utóbb maga is kritikusan tekintett rájuk vissza. Egy 1915 nyárutóján, csak íróasztala fiókjának írt, önéletrajzi ihletésű elbeszélése főhőséről (vagyis magáról) írta: „[...] *a szellemi munka vágya minden mást elnyomott benne.*” Majd: „*A munkaszeretete többé-kevésbé mindig a jövőre irányította a figyelmét s sokszor maga sem tudta, mennyi része van ebben az ambíciónak, mennyi az elvégzett kötelesség narkotikus hatásának. Minél jobban távolodott az első fiatalság lelkesült álmodozásától, annál többször menekült a kötelességhez, amely az ő egyoldalú földietlen világában egyedül képviselte a gyakorlati életet.*”

De a teljesítményelv, az állandó bizonyítási kényszer nem is annyira az egyetemen, mint inkább a nevezetes Eötvös-kollégiumban, melynek ő is tagja volt, ivódott bele sejteibe, egy időben egyébként azzal a meggyőződéssel, melyet a kollégium tanárai ültettek el bennük, hogy ti. ők „*a jövő vezetőrétege*”, akiknek nyilván ennek megfelelően kell teljesíteniük is.¹¹ S persze itt, a Kollégiumban alakult ki benne az a franciás szellemiség is, melyet Bartoniek Géza, a Kollégium igazgatója tudatosan ápolt a mindenfelől áramló német hatás ellenében, s amely Hankiss János egész további pályájára nézve oly meghatározó volt.¹²

Hogy ennek az életpályának az alakulására hatással volt a történelem a maga múlt századi földcsuszamlásaival, azt nem nehéz belátni, hiszen Hankiss ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyik gyermekként még érezhetett valamit a Millenium légköréből, első ifjúságát az ún. „békeidőkben” élhette meg a hanyatló, de polgári szemmel biztonságosnak látszó Monarchiában, hogy azután a Nagy Háborút betetőző összeomlás és Trianon megrázkódtatása után, a húszas évek Magyarországnak nyomorúságai közepette induljon el azon az úton, amelyet e nemzedék elitjének az Eötvös-kollégiumban ígértek. Ami a legföltűnőbb az az, hogy ezt a válságot nagyobbik részük nem beletörődéssel, tétlenül vagy egyenesen reményvesztetten élte át, hanem a tenni vágyás különös lázában; nem azon kesergett, hogy mi vár a magyarságra, hanem azt nézte, hogy mit tehet a nemzet sorsának jobbra fordításáért. Igaz, ez a nemzedék, legalábbis az egyetemen, nem ismerte a gerontokrácia zsarnokságát, s fiatalon juthatott becsvágaihoz méltó feladatokhoz.

Hankiss János, aki 1915-ben szerzett doktorátust Budapesten, 1919-ben tett magántanári vizsgát Debrecenben, s voltaképpen 1920 ősze óta látta el „*teljes óraszámban*” a francia oktatást,¹³ harminc évesen már nyilvános rendkívüli tanár, 1929-ben nyilván-

¹¹ FEYÉR [= HANKISS] János, *Egy boldog ember írásaiból*, Forrás, (1943/8), 255.

¹² VÖ. VÖRÖS Imre, *A pályakezdő irodalomtörténész: Az Eötvös-kollégista Hankiss János Diderot-értékezője* = Hankiss János redvivus..., *i. m.*, 41–46.

¹³ Mint abban a *curriculum vitae*-ben írta, melyet 1923-ban a megüresedő szegedi francia tanszékre benyújtott, egyébként sikertelen pályázatához csatolt

nos rendes tanár lett. Sokat lehetne, kellene is beszélni tanári tevékenységéről.¹⁴ Most azonban csak egy visszatekintő vallomását idézzük, mely arról szól, hogy számára a katedra mögül minden mindig mennyire bizonytalan volt: „*A professzor – írja – nem ünnepelt tenorista, hanem aggódva dolgozó magyar. Diákjainak szeretetéről nem lehet olyan biztos, mint a mi professzoraink, jobb időkben, lehettek. De még így sincs nagyobb érzés, mint vetni a legföltettebb talajba: a magyarság vezetőinek agyába. S a szeretet talán megjön később.*” (Jegyezzük meg: megvolt ez a szeretet már akkor is, elég beleolvasni néhány tanítványi levélbe, hogy erről megbizonyosodjunk.)

Hankiss János 1928-ban Oslóban részt vett azon a történeztudományi kongresszuson, ahol az ő aktív részvételével is megalakították a Nemzetközi Modern Irodalomtörténeti Bizottságot, s ezzel megindult a nemzetközi tudományos életbe vezető úton, melyen oly eltökélten s oly gyorsan haladt előre, hogy néhány év leforgása alatt nemcsak megismerték, hanem komoly feladatokkal is megbízták. S minthogy eközben nem szűnt meg munkálkodni mint a francia irodalom kutatója és közvetítője, 1936-ban megkapta kedves franciáitól azt az elismerést, melyre minden bizonnyal a legbüszkébb volt: a Becsületrend lovagi keresztjét. A gyors fölemelkedés, melyet persze nem adtak ingyen, mindamellert nem hogy elfárasztotta volna, inkább megsokszorozta erejét. Egyik legkedvesebb Petőfi-verse volt a „*Sors, nyiss nekem tért,*” s most úgy érezhette, hogy minden lehetséges.

A második világháború – és főleg ami utána következett – ezt az egyenletesen ívelő pályát törte meg. Még egy összeomlás, még egy talpra állási kísérlet, de ezúttal egészen más körülmények között. Itt most át kell lépnünk a háború utáni világba, melyben az emberek legfőbb gondjai között ott volt az „*igazolási eljárás*” is. Nehéz idők voltak s nemcsak Hankiss János számára. Nem kevés időbe tellett, míg az elemi polgári létfeltételek helyreálltak. Amikor (talán 1947-ben vagy 1948-ban) valakik kimutatást kértek a bölcsészkar professzorainak külföldi kapcsolatairól, Hankiss János listája – melyet nyilván saját kezűleg állított össze – maga egy egész oldalt tett ki. Hosszabb volt, mint az összes többi professzoré együttvéve, s ezek a kapcsolatok egész Európára, sőt még az Egyesült Államokra és Dél-Amerikára is kiterjedtek. De ez akkoriban már nemhogy érdemnek nem számított, hanem egyenesen gyanút is kelthetett, hiszen akkor már kezdtek kibontakozni azok a folyamatok, amelyek a vasfüggöny mögötti teljes elzárkózáshoz, az ideológiai-politikai ostromállapothoz s következésképpen a külkapcsolatok egész korábbi rendszerének, majd ezzel összefüggésben, 1950-ben – a budapesti egyetem kivételével – az ún. „*nyugati nyelvek*” (német, angol, francia, olasz) oktatásának folszámolásához, s már ezt megelőzően 1949. december 31-én Hankiss Jánosnak, mint egyetemi tanárnak a nyugdíjazásához vezettek. Ennek a „*likvidálásnak*” az árnyékát

¹⁴ Vö. MUDRÁK József, *A Francia nyelv és irodalom Tanszék kialakulása a Debreceni Egyetemen (1914–1923)* = Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből, szerk. HOLLÓSI Gábor, Debrecen, 2005, I., 21–23; Uő., *Román Philológiai Szeminárium – Francia Intézet*, Debreceni Szemle, (2007/2), 235–239.

egyébként már előre vetette egy 1947-es cikk az Eötvös-kollégiumról, melynek szerzője kijelentette:¹⁵ „*Ahhoz azonban, hogy az Eötvös Kollégium haladó tudománypolitikai faktor lehessen, elvileg szembe kell fordulnia azzal a tudománypolitikával, melyet Szekfű, Eckhardt, az államtitkár Hankiss, a miniszter Keresztury és társaik, tehát elsősorban a régi Eötvös-generáció képviselt [...]*”

Az a Hankiss János, aki „világvándornak” mondta magát, ekkor már nem utazhatott sehová, s legfőljebb azzal vigasztalódhatott, hogy külföldi könyvekben és folyóiratokban még emlegetik. Később, 1958-ban sem mehetett, holott meghívást kapott Chapell Hillbe, az Egyesült Államokba egy komparatista kongresszusra. De hát az „új Akadémia” már 1952-ben kimondta a verdiktet Hankiss nem éppen sovány bibliográfiája – benne az előző évben Sao Paulóban megjelent könyvének (*La littérature et la vie*) adataival – ellenére: „*A Tudományos Minősítő Bizottság – szolt a Tolnai Gábor aláírásával érkezett értesítés – az Ön eddigi munkássága alapján tudományos fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek.*” Igaz, a kérelmező sem akkor, sem később nem tett semmilyen kísérletet, hogy megpróbáljon alkalmazkodni az új helyzethez. Amikor 1951-ben lektorálták a *Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képére* című tanulmányát, a lektornak nemcsak az volt vele a baja, hogy „*aprófilológiai cikk*” meg „*pozitivistá*”, hanem leginkább „*szemponttalanságát*” kifogásolta, s ennek okát abban látta, hogy „*Hankiss meg sem kísérli a történeti materializmus alkalmazását a felvetett problémával kapcsolatban.*”

A debreceni egyetem, történelmi mértékkel mérve, inkább fiatalnak mondható, a mögöttünk álló közel tíz évtized azonban ahhoz már elég, hogy számba vegyük, ami ebben a múltban maradandó és számunkra is iránymutató érték: ami ezt az egyetemet azzá tette, amivé lett, s aminek az elmúlt évtizedek során is, minden ellentétesen ható erővel szemben, igyekezett megmaradni. A kulturális decentralizációról már a húszas években sokat beszéltek, politikai gyakorlattá az a Klebelsberg Kunó tette meg, akinek az egyébként budapesti születésű Hankiss János nemcsak feltétlen híve, hanem ugyanakkor nélkülözhetetlen szövetségese is volt. „*A decentralizáció – írta ez utóbbi a Debreceni Szemle egyik 1928-as számában¹⁶ – a kulturális élet területén éppoly természetes, modern szükségesség, mint a szerepek felosztása a munka területén.*” Továbbá: „*minden város, minden vidék önálló szín a magyar élet palettáján. [...] Debrecennek mindig arra kell törekednie, hogy nélkülözhetetlen, önálló egyéniség legyen a magyar kultúrában. Egyéniség, amely kezdeményezni is tud, s amelynek szavára éppúgy fölfigyeljenek, mint ahogy neki is figyelnie kell a többi kultúrváros szavára.*”

¹⁵ LAKATOS Imre, *Eötvös Collegium – Györfly Kollégium*, Valóság, 1947. február. Idézi Szász Imre, Ménesi út, Budapest, 1987, a Függelékben, 301.

¹⁶ HUNGARUS VIATOR álneven: *A vidéki nagyvárosok és a szellemi élet decentralizációja*, Debreceni Szemle, (1928/1), 55–56.

Azoknak az elődöknek sorában, akik a két háború között egyetemünkön az „alapító nemzedéket” alkották, s akik – talán mondanunk sem kell – korántsem voltak egyformán jelentékeny személyiségek, Hankiss János kétségkívül a legkiválóbbak közé tartozott. Ha egy egyetem rangját nem csupán helyi vagy országos tekintélye, hanem a mánapság különösen sokat emlegetett nemzetközi ismertsége és elismertsége adja meg, akkor bizvást mondhatjuk, hogy ebből a szempontból alkalmasint ő tette a legtöbbet azért, hogy Debrecen nevét szerte Európában, sőt azon túl, a világ más tájain is megismerjék. Tudjuk, hogy az ő nevéhez fűződik az 1927-ben alapított Nyári Egyetem fénykora a harmincas évek közepén, azé a Nyári Egyetemé, melyet egy 1934-ben itt járt vendége „*Debreceni Kis Egyesült Államoknak*” („*Petits États-Unis de Debrecen*”) nevezett, célozva ezzel arra a légrétegre, amelyről egy fennmaradt és valószínűleg a Nyári Egyetem hallgatóinak szánt francia nyelvű följegyzésében maga Hankiss János írt – magyarra fordítva körülbelül – ekképp: „*Az egészséges európai szellem számára csak hasznosak lehetnek ezek a találkozók, melyek annyiféle nemzetet hoznak össze: kicsinyt és nagyot, kollektivistát és individualistát, romantikusát és klasszikusát.*” S bár csak érdekesség, említsük meg mégis, hogy a később világhírré jutott Roland Barthes is járt itt, s ami ennél is érdekesebb, ezt még életrajzi adatai között is szükségesnek tartotta jelezni.¹⁷

De hírünket a nagyvilágban Hankiss János mindenekelőtt mint szakmájának, az irodalomtudománynak ismert művelője, s nem utolsósorban ügyes és fáradhatatlan szervezője gyarapította, aki „*el tudta intézni,*” hogy az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszust 1931-ben Budapest szervezhesse meg, s aki a Nemzetközi Modern Irodalomtörténeti Bizottság, a *Commission Internationale d'Histoire Littéraire Moderne* égisze alatt Debrecenben nemzetközi irodalomtudományi folyóiratot alapított *Helicon* címmel és indított el 1938-ban meglehetősen kalandos útjára, hiszen a következő évben kitört a háború.¹⁸ És ez a tudománytörténetileg is számon tartott orgánus, mely Romain Rolland szavával szólva, a „*háborús dulakodás fölé*” emelkedve hirdette a tudomány ellenségeskedést nem ismerő együttműködési szellemét, minden nehézség ellenére, 1943-ig bezárólag életben tudott maradni, utolsó kötete 1944 tavaszán hagyta el a Városi Nyomdát. Nem Hankiss Jánoson múlt, hogy a háború után, több próbálkozás s a külföld ismételtlen megnyilvánuló érdeklődése ellenére nem indulhatott meg újra.

Befejezésül két dolgot kell még kiemelnünk. Az egyik Hankiss János fájdalmas ketyektől sem mentes szerénysége. Az alkotó munkáról, a sajátjáról írta, már túl az ötvenen: „*Boldogság az alkotás is. Macskakörmök közé téve is az.* »*Alkotás*«: *könyvek, amelyek néhány évtized múlva feledésbe mennek, fölfedezések, amelyek egy tudományfordulattal az érdeklődés árnyékába kerülhetnek. És mégis boldogság. A selyemhernyónak selymet kell adnia, akár akarja, akár nem.*”

¹⁷ Roland Barthes par Roland Barthes, Paris, 1975, 184.

¹⁸ Tivadar GORILOVIC, *Jean Hankiss et la revue Helicon: 1938–1943*, Neohelicon, (1994), 127–151.

A másik dolog Hankiss Jánosnak Debrecenhez, az általa nemegyszer nagybetűvel írt Városhoz való viszonya, melyet nem lehet a kulturális decentralizáció hívének kötelező érzelmeire korlátozni. Egyik 1945 januárjában, az ostromlott Budán szerzett versében így írt saját jövőjére és a Városra gondolva:

*Lehet, hogy meg nem érlek: ú tavasz,
Hogy másnak érsz, nekünk álom maradsz;*

*Minden lehet, csak egy, egy nem lehet:
Hogy téged, Város, eleresszelek,*

*Hogy ne építsek rajtad egy kicsit,
Ha másképp nem lehet, e verssel itt...*